№ 177 Սեպտեմբերի 24 (Հոկտեմբերի 6) 1881 Սեպտեմբերի 24 (Հոկտեմբերի 6) № 177

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Ստորագրողները դիմում են ուղղել
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է, ամեն լեզւով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պրօֆէսոր Խվօլսօնի ճառը:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ՝ Թիֆլիսի քաղաքային ճաշը ի պատիւ հնագիտական ժողովի:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ՝ Նամակ Թիւրքիայից:—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ՝ Հացի թշնամիներից մէկը:

ՊՐՕՖԷՍՕՐ ԽՎՕԼՍՕՆԻ ՃԱՌԸ

Սեպտեմբերի 18-ին, Հնագիտական ժողովին քաղաքի կողմից տուած ճաշի ժամանակ, ամենից շատ իր վրա ուշադրութիւն դարձրեց պրօֆէսօր Խվօլսօնի ճառը: Ահա ինչպէս է պատմում „Մեղու Հայաստանի“ լրագիրը այդ ճառի բովանդակութիւնը:

Խվօլսօն հանդիսականների շարքում աւելի մեծ բազմութիւն Հայերի տեսնելով, ուղղեց իր խօսքը Հայերին: Նա յայտնեց, որ Հայերը կովկասում ամենանշանաւոր տեղն են բռնում, իբրև ժողովուրդ, որ նշանաւոր է իր փառաւոր անցեալով և որպէս այդ տեսակ ազգ, Հայերը գոյութեան իրաւունք ունեն: Ճառախօսը աւելացրեց միայն որ այդ գոյութիւնը նոյն իսկ Հայերից է կախված:

Գիտնականը յայտնեց որ Հայերը առաջինն էին, որ ազգովին քրիստոնէութիւնն ընդունեցին: Հայերի հին գրականութիւնը հարուստ է այնքան, որ մինչև անգամ իր մէջ պահպանել է այնպիսի մատենագիրների թարգմանութիւններ, որոնց բնագիրները անյայտացած են աշխարհիս երեսից, այլ ազգերի գրադարանների մէջ: Բայց այդ հարուստ գրականութիւնը շատ քիչ է ծանօթ գիտնական աշխարհին, որովհետև եւրոպացի գիտնականների մէջ հայագիտութիւնը տարածված չէ: Հայերը, որոնք ունեն ընդունակութիւն, ձիրքեր, նիւթական միջոցներ, եթէ կամենում են գոյութիւն ունենալ իբրև ազգութիւն և իրանց փառաւոր անցեալին արժանի ժառանգներ լինել, պէտք է չը խնայեն աշխատանք և դրամ ուսումնասիրելու իրանց հին գրականութիւնն ու հնութիւնները, որով թէ իրանց մէջ ազգային ազնիւ հպարտ զգացմունք զարգացրած և թէ Եւրոպային իրանց ճանաչեցրած կը լինեն: Եւրոպական գիտնական աշխարհը այդ մշակված հայ աղբիւրներից այնքան նիւթ կը գտնէ գիտութեան համար, որ երբէք չի մոռանայ հայ ազգը, որ իր աշխատանքով և զարգացմամբ արժանանում է մեծ ազգերի ուշադրութեան: Իսկ եթէ մի ազգ այդ ճանապարհը չը բռնէ, իր ազգութեան զարգացման հոգսը չը տանէ, նրա համար իր մտաւոր և նիւթական միջոցները անխնայ գործ չը դնէ,—այդ տեսակ ազգ գոյութեան իրաւունք չի ունենայ և կը կորչի: Նոյն վիճակին բնականապէս կարող են ենթարկվել Հայերը, սաեց ատենաբանը, եթէ անտարբեր մնան դէպի իրանց ազգայնութեան հիմնաւոր տարրը՝ գրականութիւնը:

Պրօֆէսօրը յայտնեց և այն միտքն էլ, թէ ինչպէս բնութիւնը իր բազմազանութեամբ գեղեցիկ է, նոյնպէս և պետութիւնները իրանց մէջ եղած ազգայնութիւնների զարգացմամբ բնական են և գեղեցիկ: Ազգայնութիւնների զարգացումն ոչ թէ վնաս չէ տէրութեան շահերին, այլ ընդհակառակն օգտակար է. մի քանի զարգացած ազգութիւնները կարող են մի քաղաքական ամուր մարմին կազմել: Իսկ ընդհանուր վտանգի ժամանակ, աւելացրեց Խվօլսօն, ձեռք ձեռքի տուած, ընդհանուր պետական դրօշակի տակ կռւում են իրանց ընդհանուր հայրենիքի համար՝ ռուս Սկոբելեվ, գերմանացի Ցիմերման և հայ Լօրիս-Մէլիքօվ:

Պ. Խվօլսօնի ճառը ընդունվեցաւ անվերջանալի ծափահարութիւններով:

„Մեղու Հայաստանի“ լրագիրը այդ ճառի բովանդակութիւնը արտատպելով, աւելացնում է իրանից հետևեալ, շատ իրաւացի նկատողութիւնը: «Ցաւալի է, որ օտարները ճանաչում են և հասկանում մեր գրականութեան նշանակութիւնն ու մենք իրանքս գլանում ենք նրան մեր ոյժերը նուիրելու, որքան հարկն է:»

Մենք մեր կողմից այդ նկատողութեանը կաւելացնենք հետևեալը:

Ցաւալի է որ օտարները հասկանում են, որ մի ազգի գոյութիւնը հիմնվում է գլխաւորապէս գրականութեան (այսինքն մայրենի լեզուի զարգացման) վրա, իսկ մենք ինքներս այդ չենք հասկանում, երբ այդ միտքը յայտնում է մեր հայ եղբայրակիցներից մինը, աշխատում ենք նրան մինչև անգամ խայտառակել այդ մտքի համար և ընդունում ենք այդ միտքը միայն այն ժամանակ, երբ նրան յայտնում է մի օտար գիտնական: Այն ինչ երբ հայն է յայտնում այդ միտքը, մենք աղաղակում ենք թէ նա ազգավնաս մտքեր է յայտնում, թէ ազգութիւնը չէ հիմնվում գրականութեան վրա (որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մայրենի լեզուի զարգացում), այլ միմիայն կրօնի վրա: Եւ հայը կարող է հայ մնալ, թէկուզ հայերէն ամենևին չիմանար,—միայն թէ լուսաւորչական լինէր:

Գ. Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՑԻ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԻՑ ՄԷԿԸ

Այժմեան Ռուսաստանի դրութիւնը հարկադրեց ինձ ուշ դարձնել այն հարցի վրա, որը 1868 թւականից մինչև այժմ շարունակում է պատճառ լինել առանց այն էլ ուրիշ հանգամանքների շնորհով քարուքանդ եղած հողագործերի, մանաւանդ գիւղական դասի դժբախտութեանը: Այս հարցը փոքր առ փոքր բարձրանում է կարծես և մեզանում—կովկասում: Ուրեմն եթէ հիմիկուց մենք ուշադրութիւն չը դարձնենք, եթէ հիմիկուց չը սկսենք ուսումնասիրել այդ հարցը կովկասում, մենք ևս մի քանի տարուց յետ գուցէ աւելի ցաւալի դրութեան մէջ կը լինենք, քան թէ այժմեան հարաւային Ռուսաստանը:

Խօսքս այն բզէզի (բզոջի) վրա է, որին լատիներէն Anisoplia austriaca են անուանում: Ռուսաստանի զանազան նահանգներում զանազան անուն ունի, բայց նրանցից ամենից գործածականը «կուզկա» է: Անկասկած է, որ կովկասի մի քանի տեղերում, օրինակ Բագուի կողմերում տարածվածը, իսկական Anisoplia austriaca-ն է, թէև քիչ քանակութեամբ: Բայց Ղարաբաղու և ուրիշ տեղերի համար ես ոչինչ չեմ կարող ասել, որովհետև ոչ ինքս եմ տեսած այդ բզէզներին և ոչ էլ ինձ ուղարկած են Ղարաբաղից: Բայց անկասկած է, որ Ղարաբաղի կողմերում եղած բզէզը պիտի այն դասից մէկը լինի, որ անուանվում է Anisoplia: Առաջին անգամ նրանց Ղարաբաղում լինելու մասին լսեցի ես անցեալ ամառ Շուշում. ինձ պատմեցին որ վերջին տարիներս նկատվում է մի բզէզ, որը արտերին վնաս է պատճառում: Նրա արտաքին նշանների վրա և նրան վնաս բերելու ձևի մասին հարց ու փորձ անելուց յետոյ, ես եկայ այն եզրակացութեանը, որ այդ բզէզը պիտի Anisoplia-ներից լինի, բայց թէ որն է դա, մինչև այժմս էլ յայտնի չէ: Ես հետաքրքրվեցի այս հարցով, մանաւանդ որ ինձ լաւ յայտնի էին այն մեծ վնասները, որ նա կարող է տալ գիւղատնտեսներին: Ես իսկոյն դիմեցի դէպի այն տեղերը, որտեղ այդ բզէզը երևեցած էր. բայց դժբաղդաբար ես չը կարողացայ ոչ մի հատը գտնել նրանցից. և դա զարմանալի չէ, որովհետև այդ ժամանակ օգոստոս էր, երբ բզէզը արդէն անհետացած է դաշտից: Այդ վնասված արտերի մէջ շատ հեշտ կարելի էր նկատել այն հասկերը, որոնց վրա բզէզը երբեմն կանգ է առած եղել. այսպիսի հասկերում կարելի էր նկատել որ 2—5 հատիկներ չը կան, կամ կիրված են եղել դեռ ծաղկում եղած ժամանակը, կամ գուցէ վայր են գցված եղել հատիկը պնդանալու ժամանակ: Մի խօսքով կարելի էր նկատել, որ հողագործը շատ հատիկներ է կորցրել բզէզի շնորհքով: Թէ ինչքան մեծ վնաս կարող է բերել հացի բզէզը (Anisp. aust) դա երևում է յայտնի պրօֆէսօր Լինդեմանի հաշւից, որը կառավարութեան կողմից ուղարկված էր 1879 թւին Ռուսաստանի հարաւային նահանգները հացի բզէզի կեանքը ուսումնասիրելու և նրան ոչնչացնելու միջոցներ հնարելու համար: Նա իր գրքի *) 7-դ երեսում ասում է: «Ի նկատի ունենալով այն բոլորը, որ ինձ յայտնի է, առանց աւելացնելու կարելի է ասել, որ 1878 թւականին հացի բզէզը մօտաւորապէս 15 միլլիօնի րուբլ վնաս է տուած հողագործներին: Իսկապէս այս թիւը, ասում է նա, կարող է աւելի փոքր լինել իսկականից, քան թէ մեծ. իսկ տասը տարւայ ընթացքում 1868—78 թիւը հացի բզէզը ոչնչացրած է գոնէ 25 միլլիօն»: Բայց ինչու. միթէ հողագործը նրա համար է աշխատում, քրտինք թափում իր դաշտի վրա, որ նրա վրա դուրս եկած հասկերը մի բզէզի կերակուր դառնան! Ինչու, միթէ հողագործը չէ կարող իր դաշտում չընդունել այդ վնասատու հիւրին, կամ եթէ նա թոյլ է տուել նրան մտնել իր արտը այս տարի, միթէ չէ կարող դուրս անել նրան այդ տեղից միւս տարիները և դրանով ազատել իր արտի պտուղը, որ սպասում է իր զերդաստանը և որից բոլորովին կախված է նրա տնտեսական և քաղաքական դրութիւնը: Այո, հողագործը կարող է այս բոլորը կատարել: Բայց երբ և ինչպէս: Մի հիւանդութեան առաջն առնելու համար անկասկած հարկաւոր է նրա ուսումնասիրելը, հարկաւոր է իմանալ՝ ինչ պատճառներից կարող է հիւանդութիւնը սաստկանալ և ինչից կարող է նա բոլորովին անհետանալ: Երբ այս բոլորը յայտնի կը լինի բժշկին, նա առանց դժվարութեան կառողջացնի հիւանդին գործադրելով այս թէ այն միջոցը: Մի և նոյնը կարելի է ասել հացի բզէզի մասին. երբ մեզ յայտնի լինի նրա կեանքը, երբ մեզ յայտնի լինի նրա կերակուրը և երբ մեզ առաջարկեն միջոցներ նրան ոչնչացնելու համար, մենք առանց սպասելու պիտի սկսենք այդ միջոցների իրագործելը:

Հարաւային Ռուսաստանի վերաբերմամբ կարելի է ասել, որ բզէզի կեանքի բոլոր պայմանները արդէն շատ պարզ բացատրված են և դրանց համեմատ միջոցներ են առաջարկված բզէզի անհետացնելու համար: Քիչ մի կանգ առնենք բզէզի կենսագրութեան և միջոցների վրա: Anisoplia austriaca-ն փոքրիկ բզոջներից չէ. նրա երկայնութիւնը հասնում է 12 մինչև 16 միլլիմետր. եթէ մէջքի կողմից նայենք բզէզի վրա, նա կարմրա-դեղին գոյն ունի, իսկ մնացած մարմինը մուգ կանաչ: Կարմրադեղին գոյնով երևացածը իսկ թևը չէ, այլ թևը նրա տակ ծածկվում է և միայն այն ժամանակ կարելի է թևը տեսնել, երբ պատրաստվում է թռչել: Այդ կարմրադեղին ծածկոցի վրա հեշտ նկատելի է գլխի մօտ սև քառանկիւնի, որը Anisoplia austriaca-ի յատկորոշ առանձնութիւն է: Այդ սև տեղից մինչև ծածկոցի վերջը շարունակվում է նմանապէս սև գիծ, որը գլխի մօտ սև քառանկիւնու հետ միասին թիակի պէս մի բան է գոյացնում: Ծածկոցների վրա շատ պարզ երևում են չերտեր, որոնք բաղկացած են միմեանց մօտ շատ մօտիկ գտնվող կէտերից առանց մազերի. մազերով կէտեր կան գլխի վրա և այնտեղ, որտեղ գլուխը միանում է մնացեալ մարմնի հետ: (Այդ մազերը նկատել են խոշորացուցով): Մարմնի ներքևի մասը ծածկված է բաց մոխրագոյն կարճ մազերով, որոնցից կողքերի վրա եղածները աւելի երկայն են և իրանց ծայրերով փնջիկներ են կազմում. կանաչագոյն գլուխը փոքրիկ է և վերջանում է սուր քառանկիւնի քթով, որի ծայրը վեր է ցցված: Ոտները հաւասար հաստատութեան չեն. ետևի ոտները աւելի հաստ են առաջիններից. ոտների վրա ճանկեր կան, որոնցից արուի առաջի ոտների վրա եղածները հաւասար երկայնութեան չեն, առաջի ճանկը աւելի երկայն է. էգերը աւելի մեծ են արուներից: Anisoplia austriaca ուրիշ 6 Anisoplia-ներից զանազանող ամենագլխաւոր նշանները սրանք են. սև քառանկիւնի մէջքի վրա թևերի ծածկոցը առանց մազերի է և պսպղուն. փորի վրա կան կարճ և միմեանց մօտ բաց-մոխրագոյն մազեր, որոնցից միայն կողքի վրա եղածներն են դուրս նայում, իսկ մնացեալները կպած են փորից. քիթը քառանկիւնի և բարձրացած է, ճանկերը նմանապէս անհատական նշաններ են: Այս նշաններով միշտ կարելի զանազանել Anisoplia austriaca ուրիշներից, որոնց վնասը զգալի չէ գիւղացիների համար:

Երբ արտում սկսում են երևալ հասկերը, ուրեմն երբ հացաբոյսերը սկսում են ծաղկել, կամ քիչ մի առաջ սրանից՝ հացի բզէզը դուրս է գալիս գետնից, որտեղ նա համարեա երկու տարվայ ընթացքում զանազան շրջաններ անցկացնելով պատրաստվում էր այս րոպէին դուրս գալու, որ ահագին սարսափ ձգի գիւղացու վրա, նրա միայնակ ապրուստի աղբիւրը չորացնելով: Այսպէս հացի բզէզը ընկնելով հասկի վրա, մի ամսվայ ընթացքում կերակրվում է միայն հասկերի ծաղիկներով, ուտելով նրա ծոցը: Երբ հատիկները սկսում են կոշտանալ, այնպէս որ բզէզը չէ կարողանում նրան կրծել, բզէզը արդէն պատրաստ է ձուաներ ածելու, որից յետ էգը մեռնում է գետնում, իսկ արուները մնում են գետնի վրա և շուտով մեռնում են թափվելով հասկի տակը: Ձուաներից $2\frac{1}{2}$ շաբթից յետ դուրս են գալիս ճճիներ, որոնք ապրում են 22 ամիս. այս ժամանակը լրանալուց յետ նրանք փոխվում են պուպակների և այսպէս մնում են

*) Хлѣбный жукъ (Anisoplia austriaca) 1881 թիւ Մոսկվա: